УДК 35.01

Т. В. Новаченко,
кандидат педагогічних наук, доцент, докторант кафедри державної політики і управління державними процесами, НАДУ при Президентові України

ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ ВЛАДИ В КОНТЕКСТІ ЗАСОБІВ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ

T. Novatchenko

COMPRENENSION OF THE PHENOMENON OF POWER IN THE CONTEXT OF THE MEANS OF ITS APPLICATION

У статті визначається роль засобів застосування влади в сучасному суспільстві. Акцент зроблений на розкритті смислу понять: вплив, авторитет, насилля, м'яка утворююча сила.

In the article defines the role of the use of power in the modern society. The emphasis is on the disclosure of the meanings of the concepts of: influence, authority, violence, mild creating strength.

Ключові слова: влада, насилля, утворююча сила, вплив, авторитет.
Key words: power, violence, creating power, influence, authority.

ВСТУП

Проблема влади та причини застосування тих чи інших засобів у процесі владарювання залишається актуальною, недостатньо дослідженою й одночасно ключовою в державному управлінні сучасності. Вчені різних епох намагалися дати пояснення цьому феномену (Сократ, Платон, Аристотель, Н. Макіавеллі, М. Бакунін, З. Фройд, М. Фуко, Е. Гіденс, Т. Парсонс, В. Парето, Каптерев С.Е., Р.С. Клайн, Джозеф Най та інші). Отже, проблема влади є стійкою, глибинною і вічною в суспільному житті. Так, М. Вебер (1864—1920) у своїй концепції владарювання аналізував феномен влади в різних аспектах: соціологічному, економічному, психологічному, політичному, етичному. Його позиції не обмежували типи прояву влади примусом і насиллям, вчений позитивно розцінював переваги переконання, впливу, авторитету та легітимності. Однак, кожна епоха привносить своє розуміння влади, тому це поняття завдяки способам його застосування у сучасному суспільстві набуває нових забарвлень.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблема влади та її перетворення є актуальною, недостатньо розробленою й одночасно ключовою в науці з державного управління. Питання соціальних проекцій влади у майбутнє, інтенційних, екзистенційних і аксіологічних начал особливо значущі для її практичної реалізації. Однак засоби застосування влади — право, сила, насилля, вплив, авторитет, вносять деякі складнощі в її осмислення, особливо в контексті соціально-психологічних змін постмодерного українського суспільства, що спонукає до їх переосмислення і конкретизації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Етимологія поняття "влада" багатозначна і має широкий спектр тлумачень. Так, в грецькій мові задля визначення поняття "влада" застосовується слово "kratos" — сила, влада, могутність, а також archi — початок, керівництво, уряд, влада, держава. У латинській мові для визначення поняття "влада" вживали такі слова, як "potestas", "auctoritas", "imperium", що означає можливість, здібність, володіння силою задля здійснення будь-якої діяльності. Тож, для римлян "potentsal" — це можливість або здібність людини або речі впливати на іншу людину або річ. У такому ж значенні поняття "влада" міцно війшло у романо-германську групу мов, а саме: power (англ.) — влада, здібність, можливість, право, сила, енергія, міць; macht (нім.) — влада, сила, міць, могутність; poder (іспан.) — влада, вплив, авторитет, сила; pouvoir (фр.) — влада, властивість, вплив, сила; domino (іт.) — влада, сила, вплив.

В англійській мові окреслюють до 20 смислових значень наприклад: спосіб зробити щось, або діяти; визначення здатності або властивості тіла або розуму; правління, вплив, авторитет, а також політичне або соціальне панування. При цьому англійське "power" і французьке "pouvoir" відтворюються від латинських слів "potestas" і "potential", що визначаються як "здібність" і беруть свої початки від дієслова "potere" — "бути здатним зробити щось". Тож дієслово "владарювати" (archein) застосовується у двох смислах, а саме: "правити" і "започатковувати" [1, с.158]. У словнику з російської мови наводяться наступні визначення поняття "влада", а саме: право управління державою, політичний провід, права і повноваження державних органів; органи державного правління, уряд, посадові особи, керівництво; право і можливість розпоряджатися, управляти ким-небудь або чим-небудь; могутність, панування, сила [2, с. 183—184]. Згідно з "Етимологічним словником української мови" слово "влада" та похідні від нього "володар", "владний" тощо є запозиченим із польської — wladza, або з чеської мов — vlada — влада, керівництво, уряд [3, с. 409]. В енциклопедичному словнику з державного управління, влада — це "здатність і можливість особи, соціальної групи, інституту, організації провадити свою волю через певні засоби та канали впливу на діяльність і поведінку людей, їх спільності. Сутнісно владою є відносини управління (керівництва), панування, підпорядкування, покори" [4, с. 99—100].

Отже, визначальним у розумінні поняття влада є відносини — зв'язки, що виникають між людьми, суспільствами, державами. Оскільки саме відносини є фактором взаємозв'язку всіх явищ, де залежність один від одного є такою, що зміна одного створює умови для зміни іншого. Як відомо, основною функцією будь-якої влади є регуляція (від лат. regulo — влаштовую, привожу в порядок) відносин у різноманітних сферах життєдіяльності людей. Проте, якщо з будь-якої причини влада не в змозі виконувати регулятивну функцію, то зазвичай йде мова про те, що реальної влади не існує, є тільки зовнішні її атрибути і право видавати розпорядження та закони, що не виконуються. Іншими словами, така влада не легітимна, і в арсеналі її засобів відсутній такий регулятор соціальних відносин, як авторитет.

Звернувшись до визначень поняття "влада" науковцями очевидно, що пояснення цього терміну різняться. Так, за М. Вебером (1922 р.), влада — це вірогідність того, що один актор в рамках соціальних відносин буде спроможним реалізувати власну волю, незважаючи на опір. У дослідженні "Господарство і суспільство" (опубліковано у 1922 р.) М. Вебер визначає три "ідеальні типи" легітимності влади, а саме: легально-раціональний, традиційний і харизматичний. Для Т. Парсонса (1963 р.) влада — це можливість досягнення соціальних і суспільних цілей, і в цій якості вона аналогічна грошам, слугуючи основою узагальненої здатності досягати цілей. У соціологічному аналізі, влада повинна визнаватися первинним поняттям. Вона потенційно визначає всі відносини, але її слід розбити на різні компоненти, перш ніж ефективно використовувати. М. Фуко визначає владу як продуктивну або перетворювальну здатність соціальних структур, що існує незалежно від волі індивідуальних акторів (наприклад, влада ринкових сил при капіталізмі, знання-влада). Як бачимо, у смислах наведених визначень присутнє деяке розуміння влади з негативної точки зору, зокрема примус, воля, конфлікти інтересів тощо, але вони можуть мати і позитивне значення як "надання можливості". Окреслюючи значущість феномену влада, Е. Гіденс наголошує, що в соціологічному аналізі влада повинна визнаватися первинним поняттям, оскільки — це перетворювальна здатність людини, або здатність втручатися в низку подій, задля їх змінення. Проте, хоча влада потенційно визначає всі відносини, однак її слід розбити на різні компоненти, перш ніж ефективно використовувати. Головну відмінність Е. Гідденс проводить між двома типами ресурсів влади, зокрема матеріальними (економічні або ті, що розподіляються) і авторитетними, включаючи легітимний авторитет, а також багато інших аспектів авторитетної влади, акцентуючи, що жоден з них не має переваги.

Природу державної влади нерідко визначають і через категорію волі, тобто через дієву свідомість суб'єктів, носіїв політичної волі, що прагнуть оволодіти реальністю, підпорядкувати собі об'єктивне буття, активно формувати життєдіяльність суспільства. Вольове трактування є по суті додатковим до розуміння влади як прояву сили. Але історія державного управління багатьох країн надає чимало прикладів задля уточнення вольового трактування державної влади. Наприклад, звернемося до моделі абсолютистського режиму монархічної форми правління. Здавалося б, тут влада — це дійсно воля монарха. Проте владарювання полягає не тільки в ухваленні рішень, але і в їх реалізації, яка не є механічним і абсолютним втіленням волі монарха, оскільки виконавці привносять своє розуміння і переваги. Не випадково Микола I вимушений був визнати, що Російською імперією править не монарх, а столоначальники. А якщо державна влада — це втілення загальної волі народу, то як пояснити ту обставину, що веління держави можуть знаходити різноманітні прояви поведінки підвладних? Одне і те ж розпорядження може здійснюватися з очевидним завзяттям, або навпаки, внаслідок чого ефект може бути більшим чи меншим, ніж вимагає "владна воля". Як бачимо, може відбутися відділення авторитета від державної влади без жодних змін в державному ладі, при повному збереженні формальної державної влади. Таке положення, коли носій верховної влади має право наказувати і видавати укази, але його накази або укази сили не мають, може виникнути в будь-якій державі, незалежно від типу, характеру держави і режиму. Це право без влади, або відсутність авторитету державної влади.

Таким чином, первинним у понятті "влада" визначається здібність особистості до управління. У той же час це поняття в тій чи іншій мірі корелює з такими категоріями як: вплив, сила, могутність і авторитет як форма здійснення влади її джерело і ресурс; керівництво, що визнається підвладними, яке не містить примусу і насилля. Особистість, що бере на себе ініціативу в будь-якій сфері діяльності, зокрема і в державному управлінні, визначається як auctor — ім'я діяча від augeo — "збільшую, примножу". Проте, у давніх джерелах augeo — це творча дія в живильному середовищі, яка є правом і перевагою природних сил і Богів. "Будь-яке слово, що вимовлене владою (авторитетом), зумовлює деяку зміну в світі, створює щось. Це прихована якість, що висловлює augeo — сила, яка змушує рости все живе і надає життя закону. В auctoritas закладені смутні, але могутні смисли. Це властивий дар породження для вибраних, що в буквальному розумінні, створює буття" [5, с.188]. Таким чином, auctor — це той, хто започатковує, впливає, виступаючи в ролі автора.

Поняття "вплив" — виводиться від лат. influere — вливати, проникати, знаходитися під впливом, дією, визначається неоднозначно. Це цілеспрямована зміна уявлень думок, поведінки особи або групи; зміна уявлень, думок, поведінки особи або групи, що відбулося стихійно під впливом інших людей через механізми наслідування, психічного зараження, дифузії культурних зразків. Вплив — це одна з форм реалізації влади, де об'єктивними критеріями його корисності слугують загальнолюдські цінності й інтереси суспільства. За своїми сучасними значеннями поняття "влада" і "вплив", хоча і пересікаються, проте різняться, оскільки в них закладені різні смисли, зокрема влада — потенціал, вплив — сила авторитету. Отже, вплив — це одна із форм здійснення влади, сутністю якої є процес і результат істотної зміни смислових утворень, установок, систем цінностей, а також поведінкової активності людини при взаємодії в умовах спільної діяльності тощо. Вважаю, що і вплив, і авторитет мають виявлятися тією мірою, якою одна сторона, мобілізуючи свої можливості, намагається змінити поведінку іншої. Відповідно до цього, значущим є факт розуміння представниками влади мінливості міри для кожного відповідного випадку, а не

єдина мірка і загальний масштаб для всіх випадків. Тобто міра, це не найбільш розповсюджене, а найбільш цінне, що відповідним чином спрямовує і регулює поведінку людей. Іншими словами, вплив — це реальна сила легітимного авторитету влади.

Таким чином, поняття "влада" полісемантичне, розлоге, має багато відтінків та нюансів і ототожнюється з пануванням, силою, можливістю, впливом, володінням, розпорядженням, підкоренням тощо. Очевидно, що влада за своєю суттю є людським феноменом — складним і винятковим, який важко порівняти з чимось. Тож, влада — це особливі стосунки між людьми, право і можливість одних повелівати, розпоряджатися і управляти іншими; здатність і можливість одних здійснювати свою волю по відношенню до інших. Іншими словами, влада — це можливість спрямування діяльності і поведінки людей за допомогою різного роду засобів, зокрема — авторитету, впливу, сили.

Безсумнівно, що протистояти світовим кризам і захистити інтереси громадян може тільки сильна, системно функціональна влада. Іншими словами, немає влади без сили, оскільки безсильна влада — це не влада. Однак, поняття сила також асоціюється з директивним моментом — насиллям, примусом — нав'язування своєї волі у формі наказу, що супроводжується загрозою покарання. Тож, влада, що основується на примусовому її елементі, може характеризуватися як прямолінійна і примітивна й тому не може бути зведена тільки до примусу. Оскільки така влада не зможе згуртувати націю, побудувати державну самостійність, забезпечити свободу і безпеку народу. "Силою можна звалили трон, однак заснувати республіку можна тільки мудрістю" [6, с. 68]. У той же час, В. Парето зауважує, що від часів повалення Римської імперії і аж до занепаду французької монархії — завжди у тій правлячій верстві, яка не вміла або не могла застосувати силу, відбиралася влада іншою верствою, яка вміла і могла ту силу використати. Людовік XVI впав через те, що не хотів, не вмів або не міг послужитися силою; а перемогли його революціонери тому, що хотіли, вміли і могли послужитися силою [7, с. 368].

У довідковій літературі поняття "сила" визначається як джерело, початок, основна (невідома) причина всякої дії, руху, прагнення, спонукання, всяких речових змін у просторі, або: початок змін у світових явищах. Сила — абстрактне поняття загальної властивості речовини, тіла, що нічого не пояснює, а тільки збирає всі явища під одне загальне поняття й назву. У контексті влади і владарювання, поняття сила виступає як чисто моральний, або такий, що підтримується страхом покарання феномен [8]. Сила — здатність прояву якої-небудь діяльності, що характерна ступенем, спрямованістю, напруженістю прояву цієї діяльності [9]. Сила — матеріальне або духовне начало як джерело енергії, дії [10].

Отже, сила є джерелом енергії у будь-якій діяльності. Зокрема сильна легітимна влада основується на таких її формах, як вплив і авторитет. У той же час влада може застосовувати примус і насилля — антипод гуманізму і моральності. Іншими словами — це дії влади, що спрямовані проти людини та її гідності, що дозволяють констатувати факт відсутності її легітимності. Застосування насилля руйнує моральні основи суспільства, спільного життя людей, солідарність, довіру, правові відносини тощо. У суспільній і політичній думці склалися декілька типів теорій, що пояснюють джерела насилля. Так, одну з них поєднує концепція, що виводить насилля з природи людини — її вроджених схильностей та інстинктів, що підштовхують людину до насилля, зокрема її прагнення до влади й панування.

У довідковій літературі поняття "насилля" визначається з двох позицій, а саме: державна влада, що спирається на право і обмежена правом. Друге тлумачення охоплює модус дії, що спрямований на навмисне нанесення шкоди суб'єктам дії чи речам або на знищення останніх [11, с. 191]. На думку М. Бакуніна, державна влада є насиллям над людиною, завжди аморальною, несправедливою, державна мораль цілком суперечить загальнолюдській тощо. "Влада діє так само розбещено на тих, хто наділений нею, як і на тих, хто змушений їй підкорятися" [12, с. 437]. Наведене переплітається з роздумами Нікколо Макіавеллі, який, як відомо, висловлював думки про те, що лише за допомогою насилля можна створити, укріпити та зберегти державну владу [13, с. 26]. Як свідчить історія, такий принцип нерідко стає керівництвом до дії в політичній боротьбі за здобуття державної влади та її утримання. Відповідно до цього постає необхідність звернутися до пояснень феномену насилля.

Так, сучасними дослідниками насилля пов'язується не тільки з прямими фізичними та матеріальними втратами, а і з тим, що пронизує психологічну та інтелектуальну сфери і проявляється опосередковано — у вигляді нав'язування власних переконань опонентові, спотвореної інформації тощо. Насилля — це "руйнівна сила, точніше саморуйнівна, оскільки в своєму абсолютному здійсненні як абсолютне зло воно обертається проти самого себе" [14, с. 79]. У той же час В. Губін вважає, що насилля — це природний стан людини, природний спосіб спілкування одного індивіда з іншим, і він лишатиметься таким доти, доки суспільство перебуватиме на стадії свого "тваринного" розвитку [15, с. 3]. Отже, насилля закладене в людських інстинктах, а психоаналітична традиція, яка базується на тому, що виводить бажання до влади з несвідомих імпульсів, доводить цей факт [16; 17; 18].

У той же час, добре відомо, що розв'язати насильство значно простіше, ніж зупинити насильницькі дії, що вже почалися, оскільки насильство підкоряється глибинним інстинктам — ірраціонально й сліпо. Крім того, насильство володіє властивістю взаємності, тобто будь-яке насильство викликає відповідне насильство як форму наслідування. Тож, перехід від тваринного до людського стану пов'язаний саме з подоланням "природних" форм насильства. Вочевидь сутність поняття "насилля", виражена у самому слові, що означає примушування до чогось силою. Проте останнє не гарантує процес владарювання, бо поки об'єкт чинить опір, не підкоряється, він — не підвладна, а протиборча сторона. Насилля, що може застосовувати влада, можна коротко визначити як узурпацію свободи волі. Вольове трактування є по суті додатковим до розуміння влади як прояву сили. Але історія державного управління багатьох країн надає чимало прикладів, що дозволяє уточнити вольове трактування державної влади. Звернуся до моделі абсолютистського режиму монархічної форми правління. Зда-

валося б, тут влада — це дійсно воля монарха. Проте владарювання полягає не тільки в ухваленні рішень, але і в їх реалізації, що не є механічним і абсолютним втіленням волі монарха. А якщо державна влада — це втілення загальної волі народу, то як пояснити ту обставину, що веління держави можуть знаходити різноманітні прояви поведінки підвладних? Одне і те ж розпорядження може здійснюватися з очевидним завзяттям, або навпаки, внаслідок чого ефект може бути більшим чи меншим, ніж вимагає "владна воля". Як бачимо, може відбутися відділення авторитету від державної влади без жодних змін у державному ладі, однак при повному збереженні формальної державної влади.

Оскільки у динамічній сутності життя закладено природне прагнення до змагальності і владарювання, вважаю за необхідне в смислі поняття "сила" розрізняти її руйнівну складову (насилля) і утворювальну. Остання криється в потужності влади й її "м'якій силі". Відомо, що у 1980-х роках Р.С. Клайн (Ray S. Cline), директор Центру досліджень стратегії і міжнародних відносин університету Джорджтауна в Америці, висунув формулу, що призначалася для оцінки сукупної державної сили. Ця формула ділить елементи, що визначають сукупну державну потужність на дві частини: матеріальну і духовну. У 90-х роках XX ст. на цій же основі Джозеф Най розділив державну силу на "тверду" (hard power) — матеріальні елементи сукупної державної сили і духовні елементи як "м'яку силу (soft power)" [19].

Отже, тверда сила — це набір інструментів тиску економічного, політичного, військового, дипломатичного, тобто застосування примусових заходів, які змушують інші країни діяти певним чином. М'яка сила, м'яка влада, м'яка потужність — концепція, яку започаткував Джозеф Най для опису можливості отримати бажане через кооптацію і співробітництво. До "м'якої сили" він відносить: стратегію розвитку держави, ідентифікаційну потужність її ідеології й ціннісних орієнтацій, позитивність соціального ладу, здатність проведення основної лінії і стратегії розвитку. Всі ці духовні елементи, на думку вченого, є "м'якою силою", що має великий вплив. Цей термін міжнародної політики має глибоке філософське коріння, що походить від стародавніх китайських філософів. Вода — найм'якіша і найслабша річ у світі, але в подоланні твердого та міцного вона непереможна, й у світі їй немає рівного. З погляду символізму, вода розчиняє, знищує, очищає, змиває і відновлює. Отже, те, що м'яке, є сильним. Тож, дієздатність і ефективність влади не тільки у межах міжнародної політики, а й у внутрішній, багато в чому залежить від її потужності, що акумулюється в м'якій, утворювальній силі, що визначається авторитетом влади, або її легітимністю. М. Вебер визначав поняття "авторитет" як тип влади, при якому люди з готовністю підкоряються керівникові, оскільки вважають його легітимним (від лат. legitimus, legitima, legitimum — законний, правомірний, слушний, відповідний, потрібний, належний, пристойний, правильний, справжній). За М.Вебером — поняття легітимна влада і авторитет — синоніми. Специфікою авторитету (легітимності) є те, що цей феномен забезпечує особливу довірливість у владних відносинах. Поняття "довіра" — це ціннісно-оцінний психічний стан суб'єкта, що корелює з категоріями "віра" і "впевненість" як фундаментальним психологічним станом людини, як гносеологічною установкою ціннісного ставлення до іншого. Тож, можливість довіряти комусь, самому віддаватися на віру і є основоположним у встановленні авторитетної влади. "Владарювати — це надати людям заняття, поставити їх на своє місце, у своє призначення, покласти край їхнім химерам, які ведуть до байдикування, пустого життя та відчаю" [7, с. 70].

Таким чином, протистояти світовим кризам і захистити інтереси громадян може тільки сильна влада, що керується правом та "м'якою утворювальною силою" — впливом і авторитетом, де відображається її право приймати рішення, а влада нестиме відповідальність за їх виконання.

Література:

1. Meyers W. The Image-Makers. — N.Y. The Times Books, 1984.

2. Словарь русского языка в четырех томах. — 3-е изд. — М.: Русский язык. 1985. — Т 1.

3. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / Редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. — Т. 1: А-Г / Укл.: Р.В. Болдирєв та ін. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 1982. — 632 с.

4. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. — К.: НАДУ, 2010. — 820 с.

5. Библия. Коментарии. Российское библейское общество. — М., 1992.

6. Робеспьер М. О политическом положении республики: М.О. Робеспьер. Избр. произведения: в 3 т. — М., 1965. — Т. 3.

7. Жижко С.А. Перетворення / С.А. Жижко. — К.: Видавничий центр "Просвіта", 2011. — 440 с.

8. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. — М.: Изд. Русский язык Медиа, 2008. — 2716 с.

9. Большой толковый словарь современного русского языка / Д.Н. Ушаков. — М.: Изд. Альта-Принт, 2007.

10. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. — М.: Рус. яз., 1990. — 921 с.

11. Политология: энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост.: Ю.И. Аверьянов. — М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. — 431 с.

12. Бакунин М.А. Философия. Социология. Политика / М.А. Бакунин. — М., 1989. — 624 с.

13. Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли. — М., 1990. — 79 с.

14. Гусейнов А.А. Этика ненасилия // Вопросы философии. — 1992. — №3. — С. 72—82.

15. Губин В.Д. Русская культура и феномен насилия // Вопросы философии. — 1995. — № 5. — С. 3—5.

16. Фрейд З. "Я" и "Оно". Труды разных лет / З. Фрейд. — Т. 1. — Тбилиси, 1991.

17. Юнг К.Г. Психология бессознательного / К.Г. Юнг. — М., 2001. — 397 с.

18. Адлер А. Индивидуальная психология / А. Адлер // История зарубежной психологии. — М.: Изд-во МГУ, 1986. — С.131—141.

19. Nye J. The Power of Persuasion: Dual components of US leadership. The conversation with J. Nye. — Harvard International Review, Winter, 2003.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2013 р.